

ئەفسانە چىيە؟

[راپورتىك دەربارەى چىتى ئەفسانەو خورافىيات]

رئىياز مەھمەد جەزا

بەشى سېھەم

- (چەند جۆرىك لە ئەفسانە)

- (نمونەى ئەفسانە)

ئەفسانەكان فرەچەشەنن و چەندىن جۆريان ھەيە ، ھەريەكەيان دەربىرىن لە واتا و مەبەستەكانى ئەفسانە ، بەپىي قۇناغ و مەبەستە جياوازەكان ، ناوەرۆك و بەكارھىنانىان گۆرانكارىان بەسەردا ھاتووھو گرنگترىنىان برىتىن لە :

يەكەم / ئەفسانەى دروستبوون " خەلىقەت " :

ناوەرۆكى ، ھەلسوكەوتى ئاينى ، لەدەرەھوى ھىزى غەيبى دەخولیتەوہ ، كەرۆف بەپىرۆز دەزانیت و لىي دەترسىت ، ئەنترۆپۆلۆژىستان دياردە ئاينىيەكانىان پۆلىنكردووہ بەسەردوولايەن : لايەنى (كردهيى – Action) و لايەنى (ھزى – Thought) ، لايەنى يەكەم : برىتىلە سروشە ، لايەنى دووہم : برىتىلە بىر و باوہر ، بەلام ھىزى غەيبى و رۆحى دەبنە دووجۆرى لەيەكتر جياواز ، جۆرى يەكەم : برىتىلە ھىزە تىكشكىنەرانەى كە لەزەينى كۆمەلە سادەكاندا ، شىوہى مروقى وەردەگرىت ، بەلام جۆرى دووہم : برىتىلە ھىزە غەيبانەى كەلەشىوہى زىندەوہرى دەستنىشان ناكرىت ، بەلكو لەزەينى تاكەكاندا تەمومزاوى و ئالۆزە (1) كاتىك يۇنانىيە دىرىنەكان بىريان لە رۇتىنى رۇژانەى خۇيان دەكردەوہ (2) بۇيە گەلە دىرىنەكان ، گرنگىيەكى زۇريان داوہ بەئەفسانەكانى دروستبوون .. ئەم جۆرە لەئەفسانەكان ، چىرۆكە كانىان دەربارەى ئەوہن چۆن لەسەرەتا جىھان ھاتۆتە بوون ، ئەگەر بەھوى فەرمانىكى يەزدانىيەوہ بىت ياخود تىكۆشانى

هەندىك لەخواوەندەكان ، بۆنەهەشتىنى پشيوى و بەزاندنى چەند درنجىكى خراپەكار .

هەركاتىك شتىكى نوى دەستپىدەكات ... كاتىك پەرسنگايەكى نوى بينا دەكرىت و مندالىك لەدايك دەبىت ، ياخود وەرزىكى نوى ژيان دەستپىدەكات .. پيوستە ئەو پرۆسىسە دووبارەكردنەوى خولقان بىت ، نوپكردنەوى خەبات و هەولە سەرەتايىيەكان بىت ، كەبەهۆيەو خوداكان جيهانيان هەناووتە بوون (3) كورانى خواوەندەكان ، وەك (دايونيزيوس) لەيونان و (ئورىستس) لەمىصر ، ئەمانىش لەسەردەمى كشتوكالدا دەرکەوتوون . وەكو خواوەندى گەرداو ، دنياى بوون ، بەلام وەك ئەوان نا ، رۆلى ئەمان بۆئەو بوو ئازار بچيژن و بمرن . ئەو پى دەوترا ئاينە نەينىەكان ، بەشيوەيەكى تايبەتى لەسەر ئەم خواوەندانە چەقيان گرتبوو ، كە بەناو خواوەندى كشتوكالى بوون ، بەلام لەشيوەدا زۆر بەبايەخ ودرامى بوون ، فرىاد رەسى يەزدانى بوون (4) لەم روووە " قسەكانى تايلىور دەربارەى ئەفسانە گرنگن ، چونكە لەچاوى ئەودا ، ئەفسانەكان رپرەووەكانى ئەو پرسىارە نيشانە دەكەن كەپيوستە لەگەرەن بەشويىن ريشەكانى ئايىندا ، بگيرىتە بەر ،... (5) .

دووهم / ئەفسانەى سروشتى :

لەلايەكى ترەو ، لەسەردەمانىكى كۆنەو ، دياردە سروشتىەكان كاريگەريان لەسەر ميشكى ئادەمىزاد دروست كردوو و لەئەنجامى ئەمەشدا دياردەكانى ژينگە و دەوروبەرى كراون بەخواوەند . بەمەش ئەفسانەى بت پەرسى كاري لەشارستانىيەتە كۆنەكان كردو ، بەتايبەت كاري لەسۆمەرى و بابلى و ئاشوورى و يونانى و رۆمانى و هۆزە كۆچەرەكان كردوو (6) ئەمەش لەكاتىكدا (كۆهن) پىي وابوو كە هەورە برووسكە و هەور سەرەكيترين رەگەزى ئەفسانەن (7) عەرەبەكانىش لەكۆنەو گرنگيان بە ئەفسانە و دياردە سروشتىەكان داوو پيشيان وابوو ئەفسانە لە دياردەكانى هەورە برووسكە و دروشمەكانى هاتنە خوارەوى باران و دياردەى پەلكەزىرپىنە و شتى تر (8)ن ، لاي يونانىەكان "بەشيوەيەكى سروشتىانە روويانكرده ئەفسانەى فيبەس ئەپۆلۆ ، ئەو خواوەندەى هەموو

رۆژئىك گالىسكەى ھەتاو بەناو ئاسماندا دەئازوئىت ، لەكاتى بەرەبەياندا وایان گرىمانە دەکرد ، كەفیبەس ئەسپە كانى زین دەكات ، بۆیە ئەمان رۆشنايان پىدەگات . لەكاتىكدا ئەو لەگەشتەكەیدا بوو، ئەمان كارو بارى خویان دەکرد ، لەووە دەیانزانى كە رۆشنايى چەندى تىپەرپووە و چەندى ماوہ ، كاتىكیش لەكۆتايى گەشتەكەدا ، ئەسپەكانى دەحەواندەوہ ، ئەمانیش دەیانتوانى بنون و وزەیان تىبگەرپتەوہ بۆ بەيانى رۆژى داھاتوو . لەكاتىكدا ئەم چەشنە چىرۆكە ئەفسانەبيانە بەلای ئىمەوہ خوش و دلگىرن ، وەلى لای گەلى دىرین زۆر زیاتريان دەگەياند . ئەوانە دەبنە ئەو چوار چىوہى كەلەناويدا بىردەكەنەوہ ، ئەو بەھايانەى پىيان سەرسامن ، ھەرۋەھا مۆدىلە كانىشان - ئىلياد ، ھەندىجار پىيان دەلئىت : "نمۆنەى ئەسلى " .. كەلە رەفتارىياندا پىرەوۋى لىدەكەن (9).

سىھەم / ئەفسانەى قوتابخانەى رۆمانسى :

ئەمجۆرە لە ئەفسانە ، قسەو باسى كۆتاييان لەبارەوہ نەكراوہ ، بەلام " زۆرىشى نەخاياند لایەنگران و ھاوہلانى خويندنگاي رۆمانسى ئەفسانەيان بە بنەماى ھونەرۋ ئايين و ميژوو داناو بوہبە چرايەك بۆ بەرھەمى فيكرى و ئەدەبى . دواتریش زانستە مرقۇقاىتەكەكان دەستى داىە واتاو ناوونىشانى تەواوى ئەفسانەو كەوتە قالمبوونەوہ لە تىگەيشتنى مروڤ و رەوشت و ژيان و گيان و دەرون و سۆزو ھۆكارەكانى. بەمەش ئەفسانە بووبە لقيكى گرنكى زانستە مرقۇقاىتەكەكان . لەلایەكى تریشەوہ بەسترا بە زانستەكانى زمان و تويزىنەوہى ئەدەبى و دەروونى و ئەنترۆپۆلۆجى و كۆمەلناسى و ميژووۋى ھونەرۋ ئايينەكان (10) .

چوارەم / ئەفسانەى پالەوان - قارەمانىتى :

كۆمەلەكان زۆر جەخت لەسەر ئەو دەدەكەنەوہ كە ھاوكارى لەنيوان ئەندامانيان ھەبى و ھەلويسىتى توندىشان ھەيە بەرامبەر ئەوانەى خۆپەرستن لەناو ئەم كۆمەلانە لەكاتى نمايشكردى لىكۆلىنەوہ ئەتنۆگرافىە زۆرەكان دەرکەوتووہ كە روحيكى ھاريكارى زۆر لەنيو كۆمەلە سەرەتايىەكاندا كەلە سيستەمى ئابووريدا ھەبووہ (11) بۆنمۆنە لەگريك "بە شيوەيەك لەشيوەكان پەرستنى (زىوس) بەستراوہ بەكات و شوينىكى

دياريكراوى ميژووه. ئەوه باوهرپو نهرىتيكه دهگهريتهوه بو ئاينى كوڤى يونان ، بهلام ئيمه تيبينى دهكەين ، لهچيروكى يونانيهكان دهربارهى خوداكان ، زيوس هاوسهريكى ههيه لهسەر چيای ئولومپوس دهژى ، ههروهها لهخوداكانى تر بهدهسهلاتره ، زهحمەت نيهه بتوانين ئەو وهكو خودايهكى تايبهتى ئاسمان ببينين ، وهك له زوركات و شوينى جياجياى زه ميندا دهردهكهويت . پهنگه زيوس تهنها بو يونان بگهريتهوه ، بهلام دياردەى خودای يهزدان وانیه . ههروهها لهبەر ئەوهى ئاوا لهگهليک كهلتوردا دهردهكهويت (12) . بونمونه له زورئەفسانهدا ، ديويك ئەو رۆله ده بينيت كه مارهكەى هيندستان ههيهتى (13) . مهبهست و ويست له زور لهو چيروكه ئەفسانه بيانهى كه باسى كهسايهتى غهيب دهكات ، خاوهنى سيفهتى مروقاياه تين ، تيبينى دهكەين زورجهخت دهكريته سەر پهسەنايهتى واته بنچينهى ئەم كهسايهتيانه و سه رهه لدانىان و پهيوه ندى ئەو سه رهه ل دانەيان به سه رهه لدانى مروڤ و دياردە كو مه لايه تيه كان . له نيو ئەفسانه كاندا ئازهلان به جوړيک قسه دهكەن و هه لسوكه وت دهكەن وهكو ئەوهى مروڤ به وه سفكردى جوولهى با له شيوهى گه شتيك به نيو جيهاندايه جگه له وهى وه سفى سيفهتى مهبهست و وشيارى دهرديت به دياردە سروشتيه كانى تر ... له گه ل ئەوانه شدا چه مكى ئەفسانه ييه كان فرهن به راده يه ك تيگه يشتن له هه ريه كيكيان ئەسته مه ئەگه ر ئيمه له پي كهاتهى گشتى ئەو كو مه لگايه قوول نه بينه وه ، ... به هه مان شيوه خه ياليش روليكي زورى هه يه له بزواندى چه مكه ئەفسانه ييه كان به نيوزماندا ، ... (14).

پينجه م / ئەفسانهى هوڤارى :

زوربهى ئەفسانه كان هه ولى دهرخستنى ئەو هوڤارانەياندا كه روليان له دهرخستنى ئەو دياردە تيبينى كراوانه بينيوو كه مروڤ له گه ليك واقع و ژيانى رۆژانهيدا ئەنجامى دابوو . ئەم دياردەش دواتر به (ئيتولوجيا) يان يان زانستى (تويژينه وهى هوڤاره كان) ناسرا ، كو مه ليكيش له تويژه ران ليكدانه وهى ئەفسانه يان پيش فەلسەفه خستوو به زانستى سه ره تاييان دانا له گه ل ئەوه شدا ئەم شيوازه له ئەفسانه تا دهركه وتنى زينده وه ران و بوونى

ئەمان لەبەرەمبەر دياردە سروشتیەکانی وەك برووسكەو تەقینەوہی
گەرکانەکان بوونکیی نەبوو (15) .

شەشەم / ئەفسانەى بەراوردکاری :

... ماکس مولەر کەزیاتر لە بواری ئەفسانەى بەراوردکاری توێژینەوہی
کردووہ ، تیپینی ئەوہی کردووہ گەشەسەندنی مروّف لەپروخسارەکانی
ئاخاوتنی سەرەتایی لەسەر بەکارھینانی توانی پەرگەزەکاندا خوازاو بووہ ،
بە واتا بێرکردنەوہیەکی پەتی لەمروّفدا نەبووہ ، لەم پروانگەییەشەوہ مۆلر
پیی وابووہ کە خۆر سەرچاوەیەکی سەرەکی دەربرینی ھەموو شیوازەکانی
خواستن و داواکاری بوہ کە لە سەردەمانیکی لەمیژینەى ئادەمیزاددا . بەسەر
تیگەیشتندا زال بوہ تەنانت بەتیروانینی مولر سەرچاوەیەکی سەرەکی
لەبیری ئەفسانەیی پیکھیناوە . لەکاتیگدا (کۆھن) پی وابووہ کەھەورە
برووسکە و ھەور سەرەکیترین پەرگەزی ئەفسانەن (16) .

ھەشتەم / ئەفسانەى گەرانەوہى ھەمیشەیی :

ئیلیاد ، لەسەرپای گفتوگۆکردنیدا ، پروونی دەکاتەوہ کەھیماکان و
ئەفسانەکان ، بەدەگمەن بەدابراویی دەرەدەکەون . ھەمیشە سروشتیان وایە
کەبەشیک بن لە سیستمی بەرینتی ھیماکەریتی " ئەوان پیکەوہ دەلکینن "
لەگەل ئەندیشەکانی تر ، یان ئەفسانەکانی تر دا ، بوئەوہی نمونەیک
پیکبھینن (17) ئەفسانەى گەرانەوہى ھەمیشەیی : یاخود گەردوون و میژوو
، کە ... ئیلیاد ... راقەى ئەوہ دەکات بوچی خەلک ئاوا بەتووندى بەرەو
ئەفسانە بەکیش بوون ، بەتایبەتى ئەفسانەى گەرانەوہ . چونکە ژیانى
ئاسایی سەرنجراکیش نیە ، چونکە ھەرگیز ناتوانریت لەناو میژوودا مانای
راستە قینەى بدۆزیتەوہ (18) مروّف وەك ئازەل پیویستی بەوہ نیە
کەھەمیشە خۆى لەگەل سروشتدا بگونجینیت ، بەلکو تارادەییەکی زۆر
دەتوانیت سروشت لەگەل بەرژەوہندییەکانی خۆیدا بگۆریت و پێگە چارە
بو کارتیکردنەکانی سروشت بدۆزینەوہ (19) .

* لیستی سەرچاوه و یهراویژهکان :

- 1) وه: ئەژین عبدالخالق : ئەنتروپۆلۆژیا ، گوڤاری نما ژماره (20) ،
سهنته‌ری لیکۆلینه‌وه‌ی فیکریی و ئەده‌بی نما له‌هه‌ولێر ده‌ریده‌کات ،
سالی 2006 ل 135
- 2) دانیال ل پالس : چه‌وت تیۆریی ده‌رباره‌ی ئابین ، وه: ئاوات ئەحمه‌د ،

لەبلاوکراوەکانی روښنگەری بۆلیکۆلینەوێی فکری و سیاسی ، چاپی یەکەم
: 2007سلیمانی ل 265

(3) هەمان سەرچاوە ل 269

* دایۆنیزیۆس لەمیتۆلۆجیای گریکدا خواوەندی شەراب و گەشەیی پووەکە ،
مروۆف فییری دروستکردنی شەراب کردوووە لەتەری و کۆری زیۆسە و خوای
ئاهەنگ گێرانیشە ..

(4) دانیال ل .پالۆس : حەوت تیۆریی دەربارەیی ئایین ، وە: ئاوات ئەحمەد ، ل
276 (5) هەمان

سەرچاوە ل 56

(6) وە: کەییوان ئازاد ئەنوەر : تیۆرییەکانی راقەکانی میژوو ، گوڤاری ئایدیا
، ژمارە 3-4 کانوونی دوووەمی 2005 ل 64 (7) هەمان سەرچاوە ل 65
(8) هەمان سەرچاوە ل 65

(9) دانیال ل .پالۆس : حەوت تیۆریی دەربارەیی ئایین ، وە: ئاوات ئەحمەد ، ل
265 (10) وە: کەییوان ئازاد

ئەنوەر : تیۆرییەکانی راقەکانی میژوو ، گوڤاری ئایدیا ، ل 64

(11) وە: ئەژین عبدالخالق : ئەنتروپۆلۆژیا ، گوڤاری نما ژمارە (20) ل
138 (* زیۆس :

لەمیتۆلۆجیای یۆنانیدا ، خواوەندی ئاسمان و فەرمانرەوای خواوەندەکانی
ئۆلیمپە ، رۆمانیەکان پێی دەلێن جوپیتەر بەپێی گێرانەوێی هۆمیریۆس ،
زیۆس باوکی خوداکانە و نەمرە . دانیال ل .پالۆس : حەوت تیۆریی دەربارەیی
ئایین ، وە: ئاوات ئەحمەد ، ل 264 (بەراویز)

(12) دانیال ل .پالۆس : حەوت تیۆریی دەربارەیی ئایین ، وە: ئاوات ئەحمەد ،
ل 260 (13) هەمان سەرچاوە ل

270

(14) وە: ئەژین عبدالخالق : ئەنتروپۆلۆژیا ، گوڤاری نما ژمارە (20) ل
136 (15) وە: کەییوان ئازاد

ئەنوەر : تیۆرییەکانی راقەکانی میژوو ، گوڤاری ئایدیا ، ل 67

(16) هەمان سەرچاوە ل 65

(17) دانیال ل .پالۆس : حەوت تیۆریی دەربارەیی ئایین ، وە: ئاوات ئەحمەد

(18) ههمان سه رچاوه

، ل 282

ل 288 و 289

(19) مه نوچيهر موحسنى : ده روازه كانى كوومه لئاسى : كوومه لئيك وه رگير،
ده زگاي تويژينه وه و بلاو كردنه وهى موكريانى ، زنجيره ي كتيب (202) ، چاپى
سيهه م: 2007 هه ولير ، ل 95